

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 343 (045)

Мотлях Олександр Іванович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто актуальні питання щодо ролі поліграфа та діяльності, пов'язаної з його використанням, у кримінальному судочинстві України. Розкрито зміст цього напрямку діяльності на основі наукових позицій вітчизняних та зарубіжних учених. Обґрунтовано доцільність і практичні рекомендації щодо використання поліграфа та його результатів у відкритому кримінальному провадженні відносно вчиненого та зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінального правопорушення.

Ключові слова: поліграф; експерт-поліграфолог; психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа; кримінальне провадження; досудове слідство; кримінальне судочинство.

Рассмотрены актуальные вопросы роли полиграфа и деятельности, связанной с его использованием, в уголовном судопроизводстве Украины. Раскрыто содержание этого направления деятельности с учетом научных подходов отечественных и зарубежных ученых. Обоснованы целесообразность и практические рекомендации по использованию полиграфа и его результатов в открытом уголовном производстве относительно совершенного и зарегистрированного в Едином реестре досудебных расследований уголовного правонарушения.

Ключевые слова: полиграф; эксперт-полиграфолог; психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа; уголовное производство; досудебное следствие; уголовное судопроизводство.

Condition of the polygraph in most countries clearly shows the importance of scientific and technological device and obtained by him in a few sectors of activity. We believe that the prominence it should belong in criminal proceedings, including Ukraine, as the use of polygraph will enable to solve a number of practical issues in the criminal process. It should be noted that modern physiological research based on polygraph form two lines in use: a) personnel policy; b) law enforcement. The first direction is a proven and it reveals a range of issues relating to its limits as a professional, focused psychophysiological recruitment: recruitment during the work; the purpose of the periodic (scheduled) inspections of working personnel; in the case of sample (unplanned) inspection staff and others. The second area has a number of unsolved issues requiring systematic study, synthesis and elaboration of concrete principles on the use of polygraph in criminal proceedings in Ukraine.

Thus, the absence of legislative provisions polygraph in Ukraine complicates the possibility of full use of the scientific and technological device in criminal proceedings in connection with the investigation of criminal offenses committed. In fact, it serves the majority of investigators and judges grounds for refusal to appoint psychophysiological examination using a polygraph and recognition obtained using the results as one of the possible evidence in criminal proceedings. We believe this position wrong and practitioners believe that the results of the examination only facilitate criminal investigation body or the court in the objective investigation of a specific criminal offense. Namely help test and evaluate psychophysiological examination using polygraph reliability of information obtained earlier pre-trial investigation of the suspect or the accused in criminal proceedings; confirm the fidelity of forensic investigation launched directly versions of fact investigation of criminal events; promote pre-trial investigation authorities in finding missing person; provide an opportunity to test the reliability of the data pre-trial investigations during the investigation (search) actions, including the results presentation tactics for identification and so on.

Keywords: polygraph; polygraph expert; psychophysiological examination using polygraph; criminal proceedings; preliminary investigations; criminal justice.

Використання поліграфа у кримінальному судочинстві різних країн світу є загально визнаним юридичним фактом. Доцільність застосування цього приладу та отриманих результатів під час виконання кадрових і службових перевірок щодо професійно-психологічного відбору на службу та навчання є безперечною – натомість виникає питання відносно меж його вживання саме в кримінальному судочинстві.

Посилаючись на зарубіжну емпіричну практику, можна констатувати, що в країнах, де використання поліграфа легалізовано, його застосовують у двох напрямках кримінального процесу: 1) під час проведення слідчих дій; 2) у формі експертизи, зокрема для виконання завдань кримінального судочинства. Саме такої думки доходили різного часу вчені Ф. Берш (1959), Р. Едвардс (1981), Р. Петерс (1982) та інші. Натомість, у країнах, де поліграф та діяльність щодо його використання нормативно не врегульовано (в тому числі в Україні), найчастіше прилад застосовують у кадровій роботі та правоохоронній діяльності. Перший напрям є більш апробованим і передбачає вирішення широкого кола питань, оскільки стосується фахового, цілеспрямованого психофізіологічного відбору кадрів: під час розгляду кандидатів на посаду; з метою періодичних (планових) перевірок робочого персоналу; за необхідності вибіркових (позапланових) перевірок працівників тощо. Другий напрям викликає низку нез'ясованих питань, які потребують системного вивчення, узагальнення й вироблення конкретних засад щодо використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. Саме цей напрям нині є актуальним для вітчизняної слідчої та судової правозастосовної діяльності. Більше того, вітчизняні науковці упевнені в необхідності розподілу поліграфічних досліджень у межах правоохоронної діяльності за певними напрямами: криміналістичним і слідчим. Як наголошує вітчизняний поліграфолог Ж. Ю. Полівникова, криміналістичний напрям створює можливість:

– обмежити коло підозрюваних і, можливо, причетних до події розслідуваного злочину осіб;

– визначити ймовірну роль опитуваної особи у плануванні, підготовці та вчиненні конкретного злочину;

– оцінити достовірність інформації, яку повідомляє опитувана особа, і на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин;

– здобути оперативно значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо;

– отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші відомості для своєчасного проведення оперативно-розшукових дій і слідчих заходів, а також для виявлення, припинення, профілактики й розкриття злочинів.

Слідчий напрям має важливе значення для проведення слідчих (розшукових) дій і допомагає визначити:

– достовірність свідчить особи щодо обставин конкретного злочину;

– коло осіб, причетних до злочину, або тих, які мають інформацію відносно конкретного злочину;

– місцеперебування матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, серед іншого і безпосередньо під час обшуку;

– правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [1].

Як на нас, означені напрями цілком можуть бути комплексно використані як під час проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, так і в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій із метою належного розслідування відкритого кримінального провадження щодо зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) кримінального правопорушення. Але з урахуванням того, що поліграф донині не має законодавчого закріплення в Україні, найбільш визнаною сферою його вжитку залишається оперативно-розшукова діяльність як складова негласних слідчих (розшукових) дій, де і реалізується це експертне дослідження. На думку зарубіжних поліграфологів В. В. Семенова та Л. М. Іванова, практика використання поліграфа у оперативно-розшуковій діяльності переконливо свідчить про можливість виконання за його допомогою таких завдань:

визначення ймовірності причетності опитуваної особи до підготовки та вчинення злочину;

оцінка достовірності наданої опитуваною особою інформації;

отримання криміналістично значущої інформації щодо не відомих раніше обставин злочину;

підтвердження висунутої криміналістичної версії [2, с. 75–91].

В. Я. Карлов також наголошує, що під час розслідування злочинів за допомогою поліграфа можна розв'язати певні завдання щодо:

виявлення місця, способу та інших обставин злочину;

визначення особи, яка вчинила злочин, та її співучасників;

установлення мотивів злочину;

визначення місця приховування трупа, зброї тощо [3, с. 23–24].

Зрештою, накопичений досвід використання поліграфа у процесі розслідування злочинів дає підстави стверджувати, що застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – це єдина процедура роботи з ідеальними слідами відображення, підтверджена своєю ефективністю на практиці, що практично не має аналогів. Саме сліди мають визначальне значення у формуванні уявлення й відтворення особою інформації про подію, яка відбулася, оскільки «ідеальні сліди – це реконструювання індивідом образу того чи іншого предмета (об'єкта), інформація про який зберігається у довготривалій пам'яті» [4, с. 33].

Ідеальні сліди, на відміну від матеріальних, не доступні для візуального бачення того, що відбулося. Вони можуть бути сприйняті лише шляхом матеріалізації – таким чином, пізнаються не сліди як такі, а різноманітні докази їх існування. Матеріалізація ідеальних слідів відбувається зазвичай у процесі комунікативної діяльності учасників кримінального процесу, що набуває встановлених процесуальних форм із використанням вербальних засобів спілкування. Отже, дослідження ідеальних слідів за допомогою поліграфа дає змогу не лише здійснити перевірку на предмет з'ясування значущих для особи питань, що набувають вигляду амплітудних коливань на комп'ютерній поліграмі, забезпечених реакціями організму людини, а й визначити найбільш перспективний напрям розслідування та отримати докази причетності чи непричетності опитуваного до вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, вважаємо, що перелік завдань, які можна розв'язати за допомогою поліграфа в межах відкритого кримінального провадження, є досить широким і визначається залежно від конкретної слідчої ситуації, що склалася відносно події злочину. Розглянемо детальніше окремі завдання:

1. Перевірити й оцінити шляхом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа достовірність інформації, отриманої раніше досудовим слідством від підозрюваного чи обвинуваченого у відкритому кримінальному провадженні.

Завдання такого змісту, фахівець, якого залучають до участі в кримінальному судочинстві як експерта-поліграфолога на підставі ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; ч. 2 п. 4 та 5 ст. 244 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України в межах кримінального провадження щодо конкретної події злочину розв'язує досить часто. І здебільшого стикається з ситуацією, коли підозрювана чи обвинувачена особа заперечує свою участь у вчиненому протиправному діянні. Більше того, підекспертна особа навіть під час проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа намагається зовні демонструвати відкриту співпрацю з експертом-поліграфологом, але наскільки їй наміри дійсно ширі, можна перекоонатися лише після опрацювання отриманих комп'ютерних поліграм. Таким чином, належно організована процедура передтестової бесіди експерта-поліграфолога з підекспертним, а також правильно підібрані тести опитування дадуть можливість достеменно оцінити достовірність отриманих від особи досудовим слідством відомостей. До того ж, результати такої експертизи сприятимуть оптимізації пошуку реального злочинця, навіть якщо коло підозрюваних є досить широким.

2. Перевірити шляхом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа інформацію щодо не з'ясованих або не відомих слідству обставин злочину, що містять криміналістично значущі дані.

Зауважимо, що таке завдання може бути розв'язано шляхом проведення експертом-поліграфологом щодо підекспертної особи спеціальних тестів. Їх готує фахівець за даними досудового слідства або висунутими у відкритому кримінальному провадженні криміналістичними версіями. Спеціальні

психофізіологічні тести сприяють визначенню важливості запитання для підекспертного і з'ясуванню ймовірного характеру приховуваної ним інформації. Побудова таких тестів переважним чином базується на засадах криміналістичної характеристики події злочину. Зокрема, на таких її елементах:

- предмет безпосереднього злочинного посягання;
- засоби та знаряддя вчинення злочину;
- спосіб учинення злочину та можливий спосіб приховування;
- особи злочинця та потерпілого;
- інші обставини, які підлягають установленню;
- мета й мотиви вчинення злочину.

У кожному випадку обсяг і зміст необхідної інформації визначається індивідуально з урахуванням наданих експерту-поліграфологу досудовим слідством вихідних даних за матеріалами кримінального провадження мети й завдань, визначених перед ним.

3. Перевірити шляхи психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа правильність обраного напряду висунутої слідством криміналістичної версії щодо факту розслідуваної злочинної події.

Перед експертом-поліграфологом постає доволі непросте завдання, коли необхідно підтвердити або спростувати версійний умовивід, висунутий уповноваженим законом суб'єктом кримінального процесу щодо розслідуваної події злочину, як один із методів криміналістичного пізнання. З позиції науки криміналістики – це складний розумовий процес, що потребує детального вивчення обставин учиненого з урахуванням усіх можливих відомостей про подію кримінального правопорушення. Як у процесі будь-якої пізнавальної діяльності, так і під час розслідування злочинів відбувається не елементарна констатація фактів, а складний діалектичний процес, пов'язаний із аналізом. Особи, які проводять досудове розслідування, від зовнішнього прояву події рухаються у бік установлення зв'язків, що існують між окремими фактами та обставинами діяння, що досліджується, від знання про теперішнє – до знання про минуле. Тому особливого значення в цьому процесі набуває така формально-логічна категорія, як гіпотеза, тобто умовивід із припущеннями.

У діяльності правоохоронних органів із розслідування злочинів її визначено як «криміналістичну версію» [5, с. 29].

Криміналістична версія – це обгрунтоване припущення особи, уповноваженої здійснювати діяльність з виявлення і розслідування злочинів, щодо фактів, явищ чи групи фактів або явищ, що мають або можуть мати значення для кримінального провадження і свідчать про сутність досліджуваної події, про причини, які її викликали, про винних осіб, характер їхньої вини та інші обставини, що сприяють розкриттю злочину [6, с. 27].

Отже, підтвердити висунуту криміналістичну версію слідством чи спростувати її – для експерта-поліграфолога означає належно оцінити вихідні дані, що містяться в матеріалах кримінального провадження, і, спираючись на них, побудувати спеціальні тести опитування підекспертних осіб на поліграфі.

4. Сприяти органам досудового розслідування в пошуку безвісти зниклої особи шляхом ініціювання проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа відносно свідків та потерпілих у кримінальному провадженні.

Зазвичай пошук безвісти зниклих осіб пов'язаних із майже повною відсутністю інформації, якою міг би ефективно скористатися фахівець під час проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Безперечно, підґрунтям психофізіологічних тестів відносно перевірки вербальних даних, отриманих від підекспертного, мають слугувати чіткі вихідні дані матеріалів кримінального провадження. Але з урахуванням того, що доволі часто підекспертними є свідки чи потерпілі, в їх числі й недобросовісні, поліграфолог має найбільш оптимально застосовувати свої фахові знання і навички для вибору відповідних типів психофізіологічних тестів та правильності їх побудови. Саме завдяки грамотному, кваліфікованому застосуванню спеціальних знань та вмінь поліграфологом через сприйняття психофізіологічних реакцій підекспертного в процесі проведення експертизи виникають широкі можливості досягти вагомих результатів, а також сприяти досудовому слідству в установленні обставин учиненого кримінального правопорушення.

5. Перевірити достовірність отриманих досудовим слідством даних під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, за результатами тактики пред'явлення для впізнання.

Результати проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можуть слугувати підтвердженням чи спростуванням правильності отримання даних відносно конкретної слідчої (розшукової) дії, проведеної у встановленому процесуальному порядку. Особливим у цьому процесі є значення тактики проведення впізнання. Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, що полягає в пред'явленні, демонструванні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому особи чи предмета з метою встановлення тотожності або групової належності [7, с. 294].

Результати проведення цієї слідчої дії не завжди задовольняють сторін учасників кримінального процесу. А тому виникає необхідність закріпити отримані дані проведенням психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, ініціаторами якої виступають як уповноважені органи досудового розслідування, так і адвокати підзахисного. Необхідність із боку слідства може виникнути у випадках, коли є підстави вважати, що той, хто впізнає, свідомо вводить в оману досудове розслідування з різних причин: зацікавленості в результатах кримінального провадження, шантажування та залякування безпосередньо особи, яка впізнає, або її рідних і близьких тощо. Така особа змінює покази, надані слідству раніше, в процесі попередньо проведеного допиту. З боку сторони захисту – коли адвокат має підстави вважати, що відбулося порушення процесуальної форми тактики проведення пред'явлення для впізнання досудовим слідством, що спричинило негативні для підзахисного наслідки.

Запропонований вище перелік завдань, які можна виконати за допомогою психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа у правоохоронній діяльності частковим. Більш конкретизовані завдання визначаються потребами досудового слідства і можливостями експерта-поліграфолога досягти відповідного результату.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що використання поліграфа у кримінальному судочинстві, зокрема в діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, має відповідні засади практичного застосування. Необхідність призначення та проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа є обґрунтованою практичними

потребами досудового слідства відносно проблемних питань, що виникають на практиці в конкретному випадку відкритого кримінального провадження. Зрештою, використання результатів психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа у кримінальному судочинстві створює умови для кваліфікованого, неупередженого розслідування кримінального правопорушення, зареєстрованого в ЄРДР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Половникова Ж. Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины [Электронный ресурс] / Ж. Ю. Половникова. – Режим доступа : <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>.
2. Семенов В. В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве : [учеб. пособие] / В. В. Семенов, Л. Н. Иванов. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 184 с.
3. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : [науч.-практ. пособие] / В. Я. Карлов. – М. : Экзамен, 2006. – 192 с.
4. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [навч. посіб.] / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика. Методика і тактика : [підруч.] / М. В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – Ч. 2. – 527 с.
6. Гора І. В. Криміналістика : [посіб.] / Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. – [2-ге вид.]. – К. : Паливода А. В., 2004. – 232 с.
7. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 472 с.